

УДК: 811.161.2 808.5

ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ВІЙСЬКОВОЇ ЛЕКСИКИ В СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ МИСТЕЦТВІ (НА МАТЕРІАЛІ КНИЖКИ ТА ФІЛЬМУ “ПОЗИВНИЙ “БАНДЕРАС”)

Іваненко І.М.

кандидат філологічних наук

Національний медичний університет імені О.О. Богомольця

ivanenkoi@ukr.net

У статті проаналізовано особливості вживання сучасної військової лексики в українських текстах та кінематографі на матеріалі твору “Позивний “Бандерас” (роман та кінострічка). Установлено, що в цьому творі вживається кілька груп лексем на позначення військової техніки, бійців тощо. Це жаргонізми, терміни, експресивно-маркована ненормативна лексика. З’ясовано, що в книжці дане більш розгорнуте пояснення термінів, наведено зноски, які дають читачеві більш широке розуміння особливостей військової справи, побуту на фронті. Водночас фільм використовує більше експресивної лексики і уникає залучення специфічних термінів з роз’ясненням. Однак у кінострічці представлено більше специфічних військових речей на рівні реквізиту, які прямо не називаються, але привертають увагу реципієнта. Такі нюанси вживання військової лексики зумовлені виражальними засобами, використовуваними різними видами мистецтва.

Ключові слова: військова лексика, компаративний аналіз, військова термінологія, жаргонізми, експресивно-маркована лексика, сленг, терміни.

PECULIARITIES OF USE OF MILITARY VOCABULARY IN MODERN UKRAINIAN ART (ON THE MATERIAL OF THE BOOK AND FILM “CALL “BANDERAS”)

Ivanenko I. M.

Ph.D. in Philology

Bogomolets national medical university

Introduction. The article analyzes the features of the use of modern military vocabulary in Ukrainian texts and cinematography on the material of the work “Call ‘Banderas” (novel and film). It is established that in this work is used several groups of tokens for the designation of military equipment, soldiers, etc. These are the jargon, the terms, expressively labeled profanity. It found that the book provides a more detailed explanation of the terms, provides footnotes that give the reader a broader understanding of the features of military affairs, life on the front. At the same time, the film uses expressive vocabulary and avoids engaging specific terms with clarification. Such nuances of the use of military vocabulary conditioned by the expressive means used by the various arts.

The purpose of the article: to investigate the peculiarities of the use of military vocabulary formations devoted to events in the East of Ukraine. The realization of this goal involves the fulfillment of a number of tasks, including: analysis of the lexical composition of works devoted to this period, selection and comparative analysis of the respective linguistic units, establishment of patterns of their use. A descriptive **method** and method of analysis of intelligence information applied.

Results. As both works (both film and book) describe the same story that happened during the military conflict in eastern Ukraine, they both use a wide range of military vocabulary, the study of which is a pressing issue for contemporary Ukrainian linguistics. These works present terms, jargon and slang. Linguistic units, both in the text and in the movie, belong to different thematic layers, including the names of arms, weapons, names of conflicting parties, and so on. Through this vocabulary, both the way of life of the fighters and the attitude to events and

conflicting groups transmitted. A special layer of the lexical group is call sign. With these units, images of two planes revealed: as soldiers who arrived in the conflict zone and as people. This feature is most closely followed by the example of Anton Sayenko – the protagonist of “Call ‘Banderas”.

Conclusion. The presented work does not exhaust the question of the existence of military vocabulary in contemporary Ukrainian literary works and films. In later articles, I intend to analyze this language layer in other novels and films, as well as to summarize the information obtained to get a complete picture of the specifics of the use of military terms, slang and jargon.

Keywords: military vocabulary, comparative analysis, military terminology, jargon, expressive-labeled vocabulary, slang, terms.

Військовий конфлікт на Сході став однією з найбільш важливих тем української літератури. За останні п’ять років з’явилася ціла низка знакових творів, присвячених цим подіям. Серед них “Інтернат”, поезії та оповідання С. Жадана, “100 днів полону” В. Макеєва, “Позивний “Бандерас” С. Дзюби та А. Кірсанова та інші. Ці твори все ще лишаються абсолютно не дослідженими ні з позиції літературознавства, ані з позиції мовознавства, зокрема лексикології. Представлене дослідження має заповнити саме таку лауну і ввести представлені тексти в науковий обіг.

Українська військова лексика є об’єктом наукового зацікавлення для багатьох дослідників. Цікавий аналіз історії цього мовного пласту був представлений у статті В. Задорожного (2003) “З історії української військової лексики”. Науковець розглядає динаміку слів із військовою семантикою з часів Київської Русі і до сьогодення. Семантичні аспекти вживання військових термінів досліджує у своїй розвідці Ю. Байло (2013). Він систематизує різні дослідження з цього приводу і пропонує ключове визначення поняття “військовий термін”, спираючись на працю В. Шевчук. Результатом тривалого опрацювання поданого мовного пласту став “Словник професійної термінології для майбутніх фахівців Національної гвардії України” за редакцією А.О. Пожидаєва, який вийшов друком у 2016 році. В цьому виданні систематизовано сучасні терміни, необхідні для успішної комунікації військових. Звичайно, таке видання не вичерпує питання про дослідження сленгових слів та жаргонізмів, однак дає змогу отримати загальне уявлення про сучасний стан термінологічної бази. Ще однією ґрунтовною працею з генеалогії української військової термінології є книжка Л. Туровської, в якій розглядається порядок формування звань в історичній ретроспективі (Туровська, 2005). Цікаві аспекти становлення терміносистеми збройних сил України розглядає в дисертації Я. Яремко (1997). Всі ці розвідки дають можливість ознайомитися з термінологією українського війська, але не дозволяють зрозуміти особливості її побутування в сучасних літературних творах.

Частково аналіз лексики твору “Позивний “Бандерас” було здійснено в одній з наших попередніх розвідок “Тіло як конотат опозиції “свій” – “чужий” (на матеріалі сучасної української прози)”, яка вийшла у співавторстві з О. Шавардовою (Іваненко, Шавардова, 2019). Ця стаття доповнює попереднє дослідження і дає змогу більш широко розглянути лексичний склад представленого твору.

Мета статті – дослідити особливості вживання військової лексики у творах, присвячених подіям на Сході України. Реалізація поставленої мети передбачає виконання низки завдань, серед яких: аналіз лексичного складу творів, присвячених цьому періоду, добір та зіставний аналіз відповідних мовних одиниць, установлення закономірностей їх уживання.

Об’єктом дослідження є книжка “Позивний “Бандерас” С. Дзюби і А. Кірсанова та однойменний фільм режисера Зази Буадзе, знятий за сценарієм С. Дзюби та А. Кірсанова. Ці твори було обрано як ілюстративний матеріал, оскільки вони мають широкий пласт військової лексики та дають змогу простежити особливості її вживання в різних видах мистецтва.

Військовий конфлікт на Сході України зумовив появу великої кількості прозових текстів про АТО (“Інтернат” С. Жадана, “100 днів полону” В. Макеєва, “Позивний “Бандерас” С. Дзюби

та А. Кірсанова та інші), а також фільмів (“Кіборги”, “Міф”, “Позивний “Бандерас”). Звичайно, з огляду на їх тематику, всі вони широко залучають військову лексику для введення читача або глядача в курс подій, точного відтворення життя на фронті. Аби перейти до розгляду цих творів, необхідно першочергово з’ясувати, що саме можна вважати військовою термінологією і чим вона відрізняється від сленгу та жаргону.

“Словник професійної термінології для майбутніх фахівців Національної гвардії України” (2016) фіксує таке: “Військова терміносистема в історичній ретроспективі розвивалася з урахуванням соціально-політичних, науково-технічних, освітніх чинників, які визначили семантичну специфіку термінологічних груп військової лексики, способи їх творення, походження”. У цьому самому виданні знаходимо цитату з О. Кобилинської, О. Пилипенка: “військова лексика включає військову термінологію, до якої належать науково-технічні терміни, що вживаються у зв’язку з військовими поняттями, та емоційно забарвлені елементи військового лексикону, які є переважно стилістичними синонімами відповідних військових термінів”. У словнику також указано, що професійний військовий сленг – сукупність слів, які вирізняються ненормативністю, стилістичною зниженістю, фамільярністю, функціонально обмеженістю, використовуються в межах вузько професійного середовища з метою забезпечення інтенсивної, лаконічної комунікації, пов’язаної зі специфікою військового фаху (2016). Водночас у представленому виданні зазначено, що сленг має помірно вживатися офіцерами української армії. Це пов’язане з тим, що вони мають бути взірцями для солдат. Відтак, їм не варто використовувати “низький” стиль спілкування.

Подібні визначення термінів нам подає Словник української мови в 11 томах (1970 – 1976). Наведу їх за першоджерелом:

- термін – слово або словосполучення, що означає чітко окреслене спеціальне поняття якої-небудь галузі науки, техніки, мистецтва, суспільного життя тощо;
- жаргон – мова якоїсь соціальної чи професійної групи, що відрізняється від загальнонародної наявністю специфічних слів і виразів, властивих цій групі;
- сленг – розмовний варіант професійного мовлення. За другим визначенням це жаргонні слова або вирази, характерні для мовлення людей певних професій або соціальних прошарків, які, проникаючи в літературну мову, набувають помітного емоційно-експресивного забарвлення.

Отже, говорячи про терміни, жаргонізми та сленг, маємо перші визначати як чітко окреслені кодифіковані поняття, другі – специфічні, характерні для мовлення фахівців, але відмінні від встановленої норми, а треті – як розмовні стилістично-забарвлені одиниці.

Визначившись з особливостями специфічної військової лексики, перейдімо до її аналізу в книжці та фільмі “Позивний “Бандерас”. Для відтворення мовної картини військового табору, побуту на окупованих територіях у цих творах уживають низку різнорідних мовних елементів. Аналіз представлених зразків дає можливість говорити про наявність таких мовних одиниць:

- Терміни. Охоплюють всі сфери життя військових (як української сторони, так і окупантів): *диверсанти, диверсійно-розвідувальна група, інженерно-саперні війська, Збройні сили України, генерал-майор, капітан інженерно-саперних військ, ротація, блокпост, радіоперехоплення, диверсант, сержант, сапери, позивний, майор, військовий штаб, контррозвідка, міни, кулі, внутрішні війська, спецоперація, бойовий ніж високого проникнення, гранатометник, плюс, БТР* (Дзюба, Кірсанов, 2018).

- Жаргонізми. До цієї категорії переважно входять слова на позначення різних видів зброї та засобів пересування, що використовуються на фронті: *“Таблетка” – закамуфльований УАЗ, Град, двохстий* (Дзюба, Кірсанов, 2018).

- Сленг. До цієї категорії варто зарахувати експресивно-оцінну лексику: *зелені чоловічки, расистська сепаратистська погань, бобри, беркут'яро, сепари, ватники, бандерівець, аватар, фашист* (Дзюба, Кірсанов, 2018).

Представлена у творі лексика охоплює такі категорії:

- назви техніки: *таблетка, БТР*;
- військові звання: *сержант, майор, капітан, генерал-майор*;
- назви родів військ: *інженерно-саперні війська, десант, внутрішні війська, контррозвідка*;
- зброя: *міни, кулі, бойовий ніж внутрішнього проникнення*.

Таким чином лексика, вжита в кіно та романі “Позивний “Бандерас”, дає повне уявлення про життя на фронті. Окрім того, за допомогою цієї лексики можна простежити баланс сил збройного конфлікту та ставлення до окремих його сторін із боку головних героїв. На виконання цього завдання працює сленг.

Окремим лексичним шаром, який використовується в “Позивному “Бандерасі”, є позивні. Окрім самого Бандераса, це Купол, Батя, Індіанець, Мореман (позивні, присвоєні бійцям української армії), Ходок, Манекен (позивні протидиверсійних сил). Деякі герої у творі мають одразу два позивних, оскільки працюють на різні сили. Це Ходок, він же Борода. Як у фільмі, так і в книжці ці лексеми частково чи повністю заміщують реальні імена бійців. Так, для представників групи Саєнка вказано як основні імена, так і позивні (Антон Саєнка – Бандерас, Сергій Коржук – Говерла, Максим Горшков – Мореман, Андрій Башков – Індіанець). Таке твердження справедливе також для Манекена (Константинов Георгій Якович). Другорядні персонажі (Павлійчук – Батя, Коцюба – Купол, Моляр – Чорний) подаються лише через прізвища. Це свідчить про те, що для оповіді вони не настільки важливі. При цьому реальні імена персонажів здебільшого називаються на початку твору, надалі вони заміщуються винятково позивними. Цим підкреслюється належність людей не до цивільного населення, а саме до військових.

Цікаво в цьому контексті спостерігати за номінацією головного героя – Антона Саєнка (він же Бандерас). Його реальне (паспортне) ім'я фігурує в тексті частіше за імена інших героїв. Це пов'язане з тим, що представлений герой виступає тут не лише як військовий, а й як людина – друг, колишній коханець, сусід. Ця його лінія важлива для глибшого розкриття сюжету.

Загалом у тесті “Позивного “Бандераса” та в однойменній екранізації наведені елементи представлені рівномірно. Це дає змогу, з одного боку, занурити реципієнта в армійське середовище, а з другого – відтворити емоції, які герої переживають під час тих чи тих подій.

Загальні особливості військової лексики в представлених творах проаналізовано. Тепер варто перейти до розбіжностей. Варто зазначити, що книжки та фільми про АТО мають цілий ряд суттєвих відмінностей, що пов'язане з особливостями художніх засобів, які використовуються в різних видах зображального мистецтва, а також цензурними обмеженнями. Це легко простежити на прикладі “Позивного “Бандераса”, коли книжка і фільм суттєво відрізняються. Зокрема:

- Зноски. У книжці подано розшифрування військових лексем, які можуть бути незрозумілими для пересічного читача. Вони оформлені як редакторські примітки (прикладом такої примітки є розшифрування терміна “плюс” (Дзюба, Кірсанов, 2018, 11). В екранізації таких приміток немає, оскільки їх технічно важко оформити. Наведення такої інформації як текстового повідомлення ускладнювала б сприйняття кінострічки. Деякі глядачі могли б не звернути на них увагу. У діалогах такі пояснення також не можна було подавати, оскільки вони робили б діалоги персонажів дивними та невмотивованими. І це можна вважати певним недоліком кінострічки: відсутність пояснень зумовлює велику кількість незрозумілих місць.

- Цензура. Фільм “Позивний “Бандерас” містить більше експресивно забарвленої лексики, аніж однойменна книжка. Така самоцензура авторів дає змогу пропонувати твір ширшій аудиторії, зокрема, учням старших класів.

- Широкі текстові пояснення. Деякі терміни чи жаргонізми в тексті книжки пояснено прямо, без зносок. У кіно в цьому немає потреби. Глядач сам може побачити, про що саме говорить той чи інший персонаж, аби особливого впливу на сюжет.

• Глибше проникнення в середовище військових у фільмі, аніж в однойменній книжці. Незважаючи на те, що в обох творах автори залучають надзвичайно широкий лексичний пласт, у фільмі вони мають змогу показати ті речі, які не названо в тексті прямо. Це різноманітні елементи військового одягу, намети, інструменти, деякі види зброї. Опис цих деталей зайняв би не одну сторінку тексту, але не мав би особливого впливу на сюжет. У цьому аспекті можливості кінематографа слід уважати ширшими.

Аналіз представлених розбіжностей уможливило такі висновки: хоча в цих творах використовується широкий однорідний шар військової лексики, подано її не однаковими засобами. Так, у тексті, крім прямого називання, є розлогі коментарі, тоді як у кіно глядач має можливість самостійно побачити ті предмети, про які йде мова, хоча й не отримує таких широких пояснень щодо термінології. Потрібну інформацію він змушений буде шукати самостійно після перегляду стрічки.

Отже, оскільки обидва твори (і фільм, і книжка) описують одну й ту саму історію, яка трапилася під час військового конфлікту на Сході України, вони використовують широкий спектр військової професійної лексики, дослідження якої є актуальною проблемою для сучасного українського мовознавства. У цих творах представлені терміни, жаргонізми та сленг. Мовні одиниці як у тексті, так і у фільмі належать до різних тематичних шарів, серед яких назви родів військ, зброї, назв конфліктуючих сторін тощо. Через цю лексику передається як побут бійців, так і ставлення до подій, конфліктуючих груп. Особливим шаром аналізованої лексичної групи є позивні. За допомогою цих одиниць відбувається розкриття образів у двох площинах: як військових, які прибули в зону конфлікту, та як людей. Найбільш детально цю особливість простежено на прикладі Антона Саєнка – головного героя “Позивного “Бандераса”.

Представлена праця не вичерпує питання про побутування військової лексики в сучасних українських літературних творах та кінострічках. У подальших статтях маю намір проаналізувати цей мовний пласт в інших романах та фільмах, а також узагальнити отримані відомості для висвітлення повної картини специфіки вживання військових термінів, сленгу та жаргону.

Література

- Байло, Ю. Особливості поняття “військовий термін” (семантичний аспект). *Наукові записки НДУ ім. М. Гоголя. Філологічні науки*. 3. 62–65.
- Задорожний, В. (2013). З історії української військової лексики. *Дивослово*. 3, 41–47.
- Іваненко, І.М., Шавардова О.Ю. (2019). Тіло як конотат “свій” – “чужий” (на матеріалі сучасної української прози). *Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія Філологія*. 22(1), 38–44.
- Туровська, Л.В. (2005). *Військові звання та посади в Україні: історико-генетичний аспект вивчення української військової термінології*. Ірпінь: Перун.
- Яремко, Я.П. (1997). *Формування української військової термінології*. (Дис. канд. філол. наук). Дрогобич.

Лексикографічні джерела

- СУМ – Словник української мови в 11 томах. Взято з <http://sum.in.ua>
- Словник професійної термінології для майбутніх фахівців Національної гвардії України (до курсу “Українська мова за професійним спрямуванням”). Взято з <http://elar.naiu.kiev.ua/bitstream/123456789/1566/1/Словник%20проф.%20термінології.pdf>.

Джерело ілюстративного матеріалу

- Дзюба, С., Кірсанов, А. (2018). *Позивний Бандерас. Військовий детектив*. Харків: Вид-во “Ранок”: Фабула.

References

- Bajlo, Yu. Osoblyvosti poniattia "vijskovyj termin" (semantychnyj aspekt). Naukovi zapysky NDU im. M. Hoholia. Filolohichni nauky. 3. 62-65.
- Zadorozhnyj, V. (2013). Z istorii ukrainskoi vijskovoї leksyky. Dyvoslovo. 3, 41-47.
- Ivanenko, I.M, Shavardova O.Yu. (2019). Tilo iak konotat "svij" – "chuzhyj" (na materali suchasnoi ukrainskoi prozy). Visnyk Kyivskoho natsionalnoho linhvistychnoho universytetu. Serii Filolohiia. 22(1), 38-44.
- Turovska, L. V. (2005). Vijskovi zvan'nia ta posady v Ukraini: istoryko-henetychnyj aspekt vyvchennia ukrainskoi vijskovoї terminolohii. Irpin: Perun.
- Yaremko, Ya.P. (1997). Formuvannia ukrainskoi vijskovoї terminolohii. (Dys. kand. filol. nauk). Drohobych.
- SUM – Slovnyk ukrainskoi movy v 11 tomakh. Vziato z <http://sum.in.ua>
- Slovnyk profesijnoi terminolohii dlia majbutnikh fakhivtsiv Natsionalnoi hvardiiU krainy (do kursu "Ukrainska mova za profesijnym spriamuvanniam"). Vziato z <http://elar.naiu.kiev.ua/bitstream/123456789/1566/1/Slovnyk%20prof.%20terminolohii.pdf>.
- Dziuba, S., Kirsanov, A. (2018). Pozyvnyj Banderas. Vijskovyj detektyv. Kharkiv: Vyd-vo "Ranok": Fabula.